

**SKANDINAVIA SETT FRA NÜRNBERG 1493:
SKILDRINGEN AV DANMARK, SVERIGE OG NORGE
I HARTMANN SCHEDELS *LIBER CHRONICARUM***

Espen Karlsen

Boken

I Hartmann Schedels (1440–1514) *Liber chronicarum*, som ble utgitt i Nürnberg i 1493, inngår en kuriøs skildring av Skandinavia. Den utgjør en liten og upåaktet del av en berømt bok i folioformat, en verdenskrønike som mest av alt er kjent som et av den tidlige trykke-kunsts mest ambisiøse prosjekter. Boken inneholder hele 1809 tresnitt som i en del av de bevarte eksemplarene er håndkolorert i trykkerens verksted. Selve boken er mer berømt enn Schedels tekst, og utgjør trykkeren Anton Kobergers (ca. 1440–1513) hovedverk. Den inneholder to kart hvor Skandinavia er med (se illustrasjonene på de neste sidene).¹

Schedels beskrivelse av Norden inngår altså i en omfattende verdenskrønike fra kristen synsvinkel, en kompilasjon som begynner med skapelsen og slutter med dommedag. Slike kompilasjoner var ikke uvanlige. Grunnleggende for genren i det latinske Europa ble Hieronymus' oversettelse av Eusebios' greskspråklige verdenskrønike (Guenée 1980, 148–154), et mønster Schedel følger (Zahn 1976, 19–20). Fremstillingen ordnes i seks tidsaldre. Den første utgjøres av tiden fra skapelsen til Noah, den annen fra Noah til Abraham, den tredje fra Abraham til David, den fjerde fra David til jødernes babylonske fangenskap og den femte fra den tid til Jesu fødsel. Skildringen av Norden finnes hos Schedel i den sjette tidsalder etter skapelsen, en tidsalder som varer fra Kristi fødsel til dommedag (fol. 282v–283r).

I skildringen av de tre nordiske kongeriker legger Schedel vekten på fremveksten av den nordiske unionen med utgangspunkt i ekteskapet mellom Håkon VI Magnusson av Norge († 1380) og dronning Margrethe, som ble enke, og deres sønn Olav IV Håkonsson († 1387). Ved hans død gikk makten over til Margrethe, og en nordisk union vokste frem. Schedel forteller om hennes adopsjon av Henrik (Heinricus) av Pommern, d.v.s. Erik av Pommern (1382–1459), som han forestiller seg fortsatt kan være i live i 1493: «Henrik sies å leve enda i dag i Pommern (hvor han kom fra), fornøyd med lite. Fordi menneskers skjebne er uviss og fordi menneskene viser seg misunnelige overfor ham som er blitt berøvet tre svært mektige kongeriker, fikk han ikke en gang beholde en liten øy hvor han skjulte seg i ti år, til sin død i høy alder.»² De tre kongerikenes historie føres frem til 1465, da Karl Knutsson Bonde måtte fratse den svenske tronen. Her, som i andre deler av verket, fører han ikke historien frem til 1493, da boken kom ut (se Zahn 1976, 28).

Forholdene i Skandinavia er uklare for Schedel. Han skriver blant annet at Sverige er omgitt av hav på alle kanter og består av øyer. Dette gjenspeiles på et kart fra den annen tidsalder i Schedels bok (fol. 12v–13r), hvor Sverige er avbildet som et øyrike. På kartet på fol. 299v–300r er Sverige fremstilt som om det var den vestlige delen av Finland, kun atskilt fra resten av Finland gjennom en fjellkjede.

¹ Reproduksjonene fra boken er fra et håndkolorert eksemplar Nasjonalbiblioteket erhvervet i desember 2006 (signatur: NB Pal 411). Jeg har lagt til grunn den latinske førsteutgaven fra juli 1493. Koberger trykte også en tysk oversettelse av Georg Alt (c. 1450–1510), med de samme illustrasjoner som i den latinske, i desember 1493. Den er lett tilgjengelig i faksimileutgave av et kolorert eksemplar fra Kobergers verksted (Füssel 2001).

² *Heinricus* kan være en paleografisk forvanskning av *Ericus* via *Henricus* (hans slaviske navn var Bogislav).

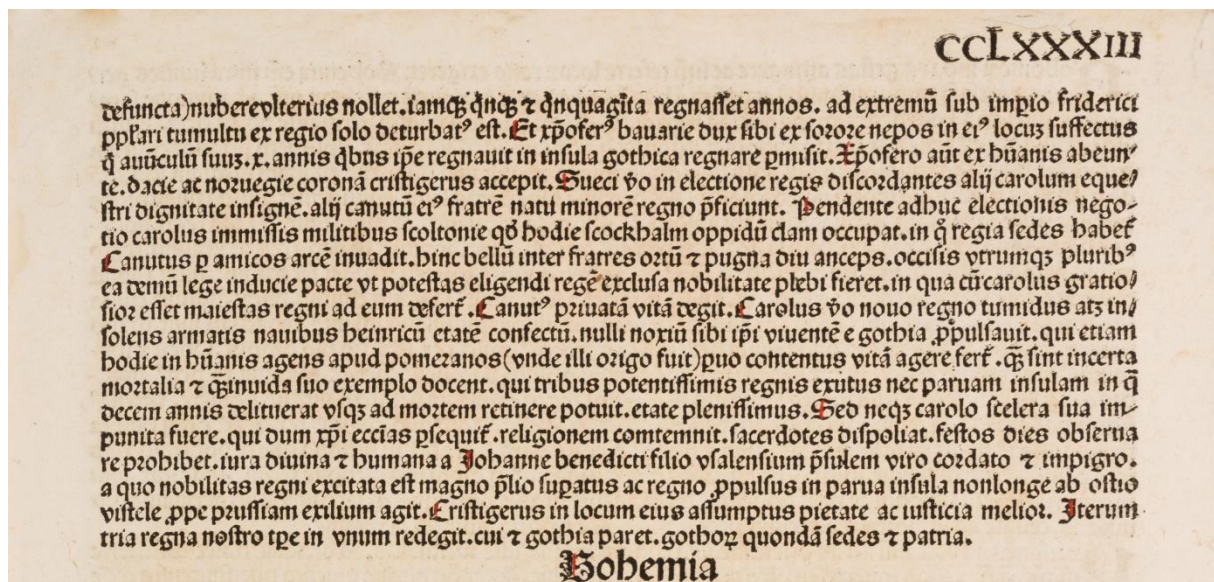
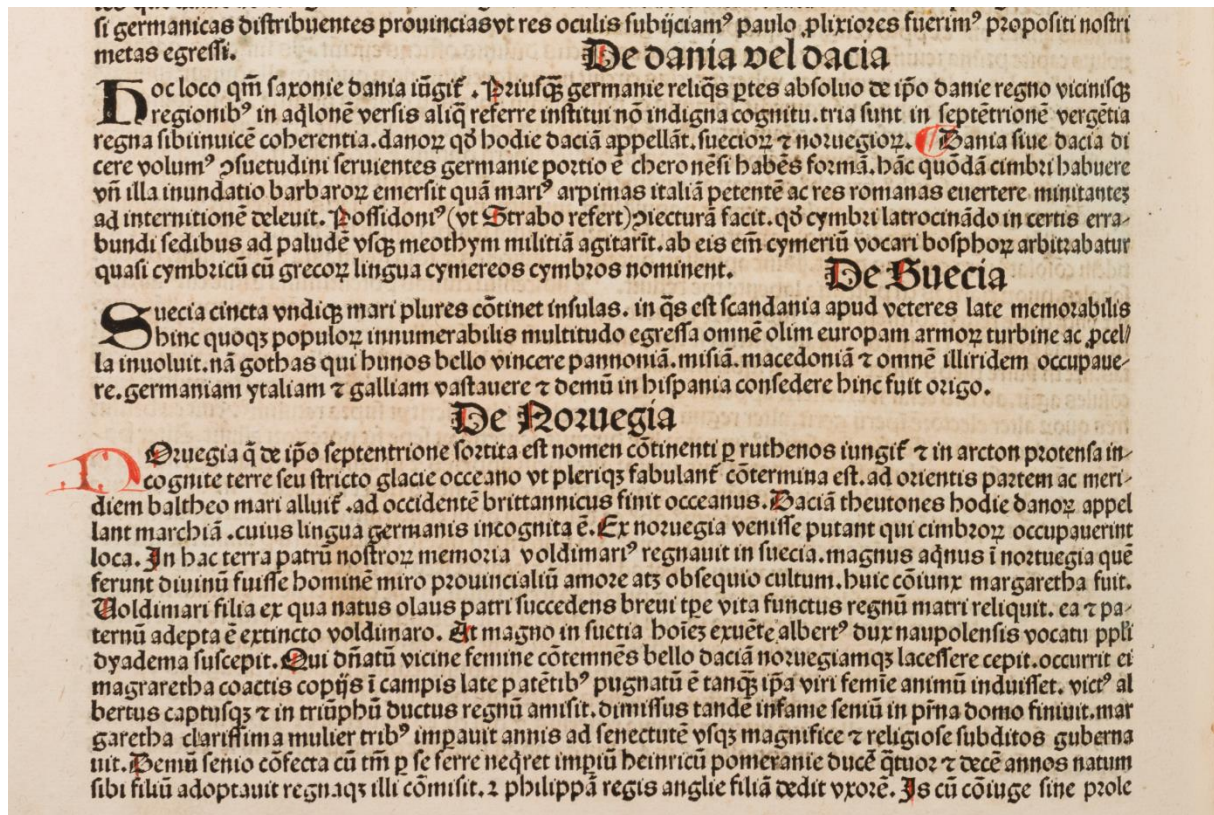
Illustrasjon 2

Europakart fra Schedels bok, førsteutgaven 1493, fol. 299v–300r (se fotnote 1 for detaljer).

Illustrasjon 3

Schedels tekst om Skandinavia. Fra førsteutgaven 1493, fol. 282v–283r (se fotnote 1 for detaljer).

Teksten

Schedels tekst om Skandinavia er her utgitt på latin og for første gang i norsk oversettelse. Både tekstutgaven og oversettelsen er ved artikkelforfatteren. Verket ble skrevet for å trykkes, og det er muligens første gang Norge er blitt nevnt i en trykt bok. (Jeg ser her bort fra tekster som ble tradert i manuskripter lenge før de ble trykt, stundom i århundrer.) Schedels manuskript som lå til grunn for trykkingen, finnes ennå (Stadtbibliothek Nürnberg, Cent. II, 98), men jeg har ikke hatt mulighet til å konsultere det. Jeg har beholdt trykkets senmiddelalderlige ortografi. Inkonsistente navneformer har jeg standardisert (avvik fra trykket er registrert i notene til tekstutgaven). Transkripsjonen gjengir ikke originalens tegnsetting og bruk av store bokstaver, som her er modernisert. Ellers benyttes følgende konvensjoner:

< > omslutter tekst som ved feil er utelatt.

{ } omslutter tekst som ved feil er kommet med.

Det er en inkonsistent bruk av navneformer; enkelte bærer preg av å være slurvfeil (som *Magrareth*). Noen få feil har jeg rettet av åpenbare årsaker.

De Dania vel Dacia

Hoc loco quondam Saxonie Dania iungitur. Priusquam Germanie reliquas partes absoluto de ipso Danie regno vicinisque regionibus in aquilonem uersis, aliqua referre institui non indigna cognitu. Tria sunt in septentrionem vergentia regna sibi inuicem coherentia, Danorum, quod hodie Daciam appellant, Sueciorum et Noruegiorum. Dania, siue «Dacia» dicere volumus consuetudini seruiens, Germanie portio est cheronensi habens formam. Hanc quondam Cimbri habuere, vnde illa inundatio barbarorum emersit, quam Marius Arpimas Italiam petentem ac res Romanas euertere minitantes, ad internitionem deleuit. Posidonius (vt Strabo refert) coniecturam facit, quod Cymbri latrocinando incertis errabundi sedibus ad paludem vsque Meotim militiam agitarint. Ab eis enim Cymerium vocari Bosphorum arbitrabatur quasi Cymbricum, cum Grecorum lingua Cymereos Cymbros nominent.

De Suecia

Suecia cincta vndique mari plures continet insulas, in quas est Scandania apud veteres late memorabilis. Hinc quoque populorum innumerabilis multitudo omnem olim Europam armorum turbine ac procella inuoluit. Nam Gothas³, qui Hunos bello vi{n}cere, Pannoniam, Misiā et omnem Illiridem occupauere, Germaniam, Ytaliā et Galliam vastauere, et demum in Hispania consedere, hinc fuit origo.

De Noruegia

Noruegia, que de ipso septentrione sortita est nomen, continenti per Ruthenos iungitur et in arcton protensa incognite terre seu stricto gladio oceano, vt plerique fabulantur, contermina est. Ad orientis partem ac meridiem Baltheo mari alluitur; ad occidentem Britannicus finit oceanus. Daciam Theutones hodie Danorum appellant marchiam, cuius lingua Germanis incognita est. Ex Noruegia venisse putant, qui Cimbrorum occupauerint loca.

³ Man ville forvente dativ, *Gothis*. Formen *gothas* finnes både i den latinske og den tyske versjonen.

In hac terra patrum nostrorum memoria Voldemarius regnavit in Suecia, Magnus Aquinus in Noruegia, quem ferunt diuinum fuisse hominem, miro prouincialium amore atque obsequio cultum. Huic coniunx Margaretha fuit, Voldimari filia, ex qua natus Olauus patri succedens breui tempore vita functus regnum matri reliquit. Ea et paternum adeptata est extincto Voldimaro. At Magno in Suetia hominem exuente Albertus dux Naupolensis vocatu populi dyadema suscepit. Qui dominatum vicine femine contemnens bello Daciam Noruegiamque lacessere cepit. Occurrit ei Margaretha⁴ coactis copijs. In campis late patentibus pugnatum est, tamquam ipsa viri femine animum induisset. Victus Albertus captusque et in triumphum ductus regnum amisit. Dimissus tandem infame senium in paterna domo finiuit.

Margaretha clarissima mulier tribus imperauit annis, ad senectutem vsque magnifice et religiose subditos gubernauit. Demum senio confecta est. Cum tamen per se ferre nequiret, impium Heinricum, Pomeranie ducem, quattuor et decem annos natum sibi filium adoptauit regnaque illi commisit, et Philippam regis Anglie filiam dedit vxorem. Is, cum coniuge sine prole defuncta nubere vlterius nollet iamque quinque et quinquaginta regnasset annos, ad extremum sub imperio Friderici populari tumultu ex regio solo deturbatus est. Et Christopherus Bauarie dux sibi ex sorore nepos in eius locum suffectus, qui auunculum suum .x. annis, quibus ipse regnavit, in insula Gothica regnare permisit. Christofero autem e humanis abeunte Dacie et Norvegie coronam Cristigerus accepit. Sueci vero in electione regis discordantes alij Carolum equestri dignitate insignem, alij Canutum, eius fratrem natu minorem, regno preficiunt. Pendente adhuc electionis negotio Carolus immisis militibus Scoltonie, quod hodie Scockhalm <vocatur>, oppidum clam occupant, in quo regia sedes habetur. Canutus per amicos arcem inuadit. Hinc bellum inter fratres ortum et pugna diu anceps. Occisis vtrumque pluribus ea demum lege inducie pacte, vt potestas eligendi regem exclusa nobilitate plebi fieret, in qua, cum Carolus gratior esset, maiestas regni ad eum defertur. Canutus privatam vitam degit.

Carolus vero nouo regno tumidus atque insolens armatis nauibus Heinricum etate{m} confectum, nulli noxium sibi ipsi viuentem, e Gothia propulsauit. Qui etiam hodie in humanis agens apud Pomeranos (vnde illi origo fuit) paruo contentus vitam agere fertur. Quia sint incerta mortalia et quia inuida suo exemplo docent, qui tribus potentissimis regnis exutus nec paruam insulam, in qua decem annis delituerat, vsque ad mortem retinere potuit, etate plenissimus. Sed neque Carolo scelera sua impunita fuere. Qui, dum Christi ecclesias persequitur, religionem contemnit, sacerdotes dispoliat, festos dies obseruare prohibet. Iure diuino et humano⁵ a Johanne Benedicti filio V<p>salensium presule{m} viro cordato et impigro, a quo nobilitas regni excitata est, magno prelio superatus ac regno propulsus. In parua insula non longe ab ostio Vistele prope Prussiam exilium agit.

Cristigerus in locum eius assumptus, pietate ac iusticia melior. Iterum tria regna nostro tempore in vnum redegit, cui et Gothia paret, Gothorum quondam sedes et patria.

⁴ Margaretha e Magraretha correxi.

⁵ Iure diuino et humano e Iura diuina et humana correxi.

Om Danmark

På dette sted⁶ var Danmark⁷ en gang forbundet med Sachsen. Før jeg fullfører om de øvrige deler av Germania, vil jeg gjengi noen ting som det er verdt å vite om selve kongedømmet Danmark og de nærliggende områder som vender mot nord. Det finnes tre kongedømmer som vender mot nord og som hører sammen: danenes, som man i dag kaller Dacia,⁸ svenskenes og nordmennenes. Dania, eller om vi vil si Dacia i samsvar med det som er vanlig,⁹ er en del av Germania og er formet som en halvøy. Denne delen¹⁰ ble en gang behersket av kimbrenne, og herfra hadde den flom av barbarer sitt utspring som Marius¹¹ fra Arpinum tilintetgjorde fullstendig, mens de var underveis mot Italia og truet med å omstyrte den romerske stat. Poseidonius formoder, slik Strabon¹² forteller, at kimbrenne flakket omkring og plyndret uten faste bopæler og førte sin hær helt til den maeotiske sump.¹³ Poseidonios og Strabon mener at Bosphorus kalles kimerisk i betydningen kimbrisk, ettersom man kaller kimbrenne for kymereér på grekernes språk.¹⁴

Om Sverige

Sverige, som på alle kanter er omgitt av hav,¹⁵ omfatter mange øyer, blant dem Scandania, som er viden kjent hos gamle forfattere. Herfra utvandret en utallig mengde av folkeslag og viklet en gang hele Europa inn i en virvelvind og en storm av våpen. For herfra var opprinnelsen for goterne som overvant hunnerne i krig, erobret Pannonia, Misia,¹⁶ Makedonia og Illyria, og som herjet Germania, Italia og Gallia og omsider bosatte seg i Hispania.

Om Norge

Norge, som har fått navn fra nord, henger sammen med fastlandet gjennom Russland.¹⁷ Det strekker seg mot nord og grenser mot ukjent land eller isbelagt hav, slik enkelte forteller eventyrlige beretninger om. Mot den østlige del og mot syd skyller det baltiske hav; mot vest grenser det britiske hav. Teutonerne¹⁸ kaller i dag Dacia for danenes mark.¹⁹ Språket

⁶ Welsnach.

⁷ På latin *Dania*, som Schedel benytter i tillegg til Dacia, som han mener er det vanlige navnet på landet.

⁸ Opprinnelig navnet på en romersk provins som omfattet omtrent det nåværende Romania. I middelalderen ble Dacia særlig benyttet om Danmark.

⁹ Dacia var romernes navn på det området som er det nåværende Romania. I middelalderen ble det ofte benyttet om Dania (Danmark).

¹⁰ Danmark.

¹¹ Romersk statsmann (ca. 157–86 f. Kr.) som beseiret teutonerne i Aix-en-Provence i 102 og kimbrenne ved Vercellae (nær det nåværende Rovigo i Nord-Italia i 101 f. Kr.).

¹² Gresk geograf (født ca. 64 f. Kr., død etter 21. e. Kr.). Hans hovedverk *Geographia* i sytten bøker er en hovedkilde til antikk geografi. Han kjente filosofen og vitenskapsmannen Poseidonius (ca. 135–51 f. Kr.) personlig og benyttet hans skrifter.

¹³ I antikken en betegnelse på Det asovske hav, en del av Svartehavet. Senere betegner det ofte hele Svartehavet.

¹⁴ Schedel refererer til en passasje hos Strabon (*Geographia* 7, 2, 2).

¹⁵ På et kart i Schedels bok er Sverige avbildet som en øy (se fol. 12v–13r; reproduisert på s. 234).

¹⁶ D.v.s. Moesia, i romersk tid betegnelsen på et landområde syd for Donau (i Bulgaria og Serbia).

¹⁷ Se kartet bakerst i Schedels bok, fol. 299v–300r (gjengitt på s. 235).

¹⁸ I antikken en germansk stamme.

¹⁹ *Marchia*, egentlig markgrevskap.

der er ukjent for germanerne.²⁰ Man tror at de som besatte kimbrernes områder, kom fra Norge.

I dette landområde²¹ regjerte ifølge våre fedres erindring Valdemar i Sverige²² og Magnus Håkonsson²³ i Norge, som man forteller var en hellig mann som var dyrket med forunderlig hengivenhet og lydighet av provinsbeboerne. Margrethe, Valdemars datter, var Magnus' ektefelle. Av henne ble Olav født, som etterfulgte faren og etter kort tid forlot livet og etterlot kongedømmet til moren.²⁴ Hun fikk også farens kongedømme etter Valdemars død. Men i det Magnus i Sverige avla den menneskelige skikkelse,²⁵ tok Albert, hertug av Naupolis,²⁶ opp diademmet på folkets oppfordring. Han foraktet nabokvinnens herredømme og angrep Norge og Sverige med krig. Margrethe samlet tropper og gikk i mot ham. Det ble kjempet på vidt åpne sletter, som om hun selv hadde ikledd en kvinne en manns mot. Albert, som ble beseiret, fanget og ført i triumf, mistet kongedømmet. Han ble omsider satt fri og endte sin vanærede alderdom i sitt fedrene hjem.

Den berømte Margrethe hersket i tre år og styrte undersåttene storartet og fromt frem til hun nådde høy alder. Omsider ble hun meget gammel. Ettersom hun ikke klarte å styre alene, adopterte hun som sønn den ugudelige Henrik, hertug av Pommern, som var fjorten år gammel. Hun betrodde kongedømmet til ham og gav ham Philippa, kongen av Englands datter, til hustru. Da Henrik ikke ville gifte seg igjen etter at ektefellen døde uten avkom og han hadde styrt i 55 år, ble han til sist i Fredriks regjeringstid²⁷ fordrevet fra kongedømmet ved en folkereisning. Og Christoffer, hertug av Bayern,²⁸ som var hans nevø gjennom søsteren og som ble valgt i hans sted, tillot onkelen å regjere på den gotiske øy²⁹ i de ti årene han selv regjerte. Men da Christoffer forlot menneskelivet, mottok Christian³⁰ Danmarks og Norges trone. Svenskene på sin side var uenige i valget av konge. Noen satte Karl,³¹ en utmerket mann av ridderstand, i spissen for kongedømmet; andre Knut, hans yngre bror. Mens valgforhandlingene fortsatt pågikk, sendte Karl inn soldater og okkuperte i hemmelighet byen Scoltonia, i dag Stockholm, hvor det kongelige sete befinner seg. Knut erobret festningen ved hjelp av venner. Av dette fulgte

²⁰ Det er uklart for meg om betegnelsene germanere og teutoner er synonyme hos Schedel.

²¹ Her menes samtlige tre skandinaviske kongedømmer.

²² *Suecia* er her en lapsus for *Dacia* eller *Dania*, d.v.s. Danmark. Valdemar Atterdag var konge av Danmark 1340–1375 og var Margrethes far.

²³ Latin: *Magnus Haquinus*.

²⁴ Olav IV, konge av Norge 1380–1387 og av Danmark 1376–1387.

²⁵ Det vil si at han døde.

²⁶ *Albertus dux Naupolensis* er ellers kjent som *Albertus dux Magnopolensis*, d.v.s. Albrecht, hertug av Mecklenburg. Jeg har ikke funnet andre belegg på stedsnavnadjektivet *Naupolensis*, som kanskje kan skyldes en skrivefeil i Schedels forelegg. Han var konge av Sverige 1363–1389 (Albrekt III).

²⁷ Schedel mener kanskje den tysk-romerske keiser Fredrik III, som regjerte i tiden 1452–1493 (som konge fra 1440). Han døde den 19. august 1493, en drøy måned etter at trykningen av Schedels latinske krønike var fullført (12. juli ifølge kolofonen).

²⁸ Christoffer av Bayern, dansk konge 1440–1448; svensk konge 1441–1448; norsk konge 1442–1448.

²⁹ D.v.s. Gotland.

³⁰ Christian I (1426–1481; konge av Danmark og Norge fra 1448; konge av Sverige 1457–1464). Hos Schedel heter han *Christigerus*, som kanskje er en latinisering av *Christiern*, som han ofte ble kalt.

³¹ Karl Knutsson Bonde, konge av Sverige 1448–1457, 1464–1465 og 1467–1470.

krig mellom brødrene og en kamp som lenge var uavgjort. Etter at mange var drept på begge sider, ble det omsider oppnådd våpenstillstand med en lov om at retten til å velge konge skulle tilfalle folket, mens adelstanden var utelukket. Ved denne retten ble kongerikets myndighet overført til Karl, ettersom han var mer avholdt. Knut tilbragte livet som privatmann.

Men Karl, som var innbilsk og overmodig på grunn av sitt nye kongedømme, fordrev Henrik, som var svekket av alderen og ufarlig for Karl, fra Gotland. Henrik sies å leve enda i dag i Pommern (hvor han kom fra), fornøyd med lite. Fordi menneskers skjebne er uviss og fordi menneskene viser seg misunnelige overfor ham som er blitt berøvet tre svært mektige kongeriker, fikk han ikke en gang beholde liten øy hvor han skjulte seg i ti år, til sin død i høy alder. Men Karls forbrytelser forble ikke ustraffede. Mens han forfulgte kirkene, foraktet han gudsdyrkelsen, utplyndret prestene og forbød å overholde de kirkelige høytidsdagene. Ved guddommelig og menneskelig rett ble Karl beseiret i et stort slag av den kloke og energiske erkebiskop Johannes Benedicti³² av Uppsala og fordrevet fra kongedømmet. På en liten øy ikke langt fra Vistelas³³ munning nær Preussen lever han i eksil.

Christian, som var frommere og mer rettferdig, ble opphøyet i hans sted. Han forente igjen i vår tid de tre kongedømmer til ett. Til dette kongedømmet hører også Gotland, som en gang var goternes hjemsted og fedreland.³⁴

Referanser

- Füssel, Stephan (red.). *Hartmann Schedel: Weltchronik 1493. Kolorierte und kommentierte Gesamtausgabe*. Köln: Taschen, 2001. (Finnes i flere opptrykk, samt i utgaver på fransk og engelsk)
- Guenée, Bernard. *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*. Paris: Aubier Montaigne, 1980.
- Reske, Christoph. *Die Produktion der Schedelschen Weltchronik in Nürnberg: The Production of Schedel's Nuremberg Chronicle*. Mainzer Studien zur Buchwissenschaft 10. Wiesbaden: Harrasowitz, 2000.
- Schedel, Hartmann. *Liber chronicarum*. Nuremberge [Nürnberg]: Anthonius Koberger, 1493.
- . *Liber chronicarum*. In imperiali Vrbe Augusta [Augsburg]: Johannes Schensperger [Schönsperger], 1497.
- Wilson, Adrian (red.). *The Making of the Nuremberg Chronicle*. Amsterdam: Nico Israel, 1976.
- Zahn, Peter. «Introduction». I Wilson (red.), 15–29.

³² D.v.s. Jöns Bengtsson Oxenstierna, erkebiskop 1448–1467. Karl Knutsson Bonde måtte fratruke tronen i januar 1465 i Stockholm.

³³ Dagens Vistula.

³⁴ Schedel beskriver her Kalmarunionen (1389–1523) som en positiv tilstand av enhet og fred.

Om forfatteren

Espen Karlsen is responsible for the collection of incunabula in the National Library of Norway. He holds a doctorate in Latin from Uppsala University (1998) and is the Editor-in-Chief of the journal *Collegium Medievale*. In the academic years 1993/94 and for three terms in 1999–2000, Karlsen worked as Synnøve des Bouvrie's replacement at the University of Tromsø. His research interests include the Latin Language, both classical and post-classical; Book History; and Latin Historiography (e.g., *Chronicon Salernitanum*, Theodoricus Monachus, Tormod Torfæus). Main publications: *The accusativus cum infinitivo and quod Clauses in the Revelaciones of St. Bridget of Sweden* (Peter Lang, 2001); *Latin Manuscripts of Medieval Norway: Studies in Memory of Lilli Gjerløw* (Novus Press, 2013).

Latinsk sammendrag

De Scandinavia ex Norimberga anno 1493 conspecta: De descriptione Daniae, Suetiae et Norvegiae in Hartmanni Schedel Libro chronicarum. Hac symbolā editio praebetur, quā includitur versio Norvegica illius partis ex Hartmanni Schedel *Libro chronicarum* (anno 1493 Norimbergae ab Antonio Koberger impresso) depromptae, quā agitur de Scandinavia. Textui atque versionī adiunctae sunt duae tabulae geographicae reproductae, quae in *Libro chronicarum* inveniuntur, et isographia illius partis de Scandinavia. Versioni autem subiunctae sunt adnotationes explicatoriae.

Engelsk sammendrag

Scandinavia seen from Nürnberg 1493: The depiction of Denmark, Sweden and Norway in the Liber chronicarum by Hartmann Schedel. The present paper provides an edition with facing translation into Norwegian of the passage on Scandinavia in Hartmann Schedel's *Liber chronicarum*, printed by Anton Koberger at Nuremberg in 1493. The text and translation is accompanied by reproductions of two maps included in the *Liber chronicarum* and a facsimile of the passage on Scandinavia. To the translation are added elucidating notes.

Nøkkelord

Senmiddelalder, renessanse, inkunabel, tekstutgave, latin, krøniker, Nürnberg, Skandinavia, Norge, Kalmarunionen, kart, bokhistorie.